

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА**

СЕМЕГИН ТЕТЯНА СТАНІСЛАВІВНА

УДК [811.161.2+811.111]'373

**ДИНАМІКА СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ
БІНАРНИХ КОНЦЕПТІВ ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ
В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ**

10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2011

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі германського та порівняльного мовознавства Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор
Корольова Алла Валер'янівна,
Київський національний лінгвістичний університет,
завідувач кафедри теоретичної і прикладної
лінгвістики та української філології

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, доцент
Ніконова Віра Григорівна,
Київський національний лінгвістичний університет,
завідувач кафедри англійської філології
факультету перекладачів

кандидат філологічних наук, доцент
Потапчук Світлана Сергіївна,
Рівненський інститут слов'янознавства
Київського славістичного університету,
доцент кафедри теорії та практики перекладу
романо-германських мов

Захист відбудеться “ 12 ” квітня 2011 р. об 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.15 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “ 2 ” березня 2011 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. С. Толчєєва

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертація присвячена вивченню динаміки семантичної структури бінарних концептів ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ в англійській та українській мовах. У роботі обґрунтовано бінарний характер концептів ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ, проаналізовано співвідношення понять “структура концепту” і “семантична структура”, виявлено зміни у розвитку семантичної структури досліджуваних концептів: від формування первісних уявлень носіїв англійської та української мов про прекрасне/потворне і до сучасних стереотипів, закріплених в їхній свідомості.

Сучасна лінгвоконцептологія зорієнтована на розв’язання й досі дискусійного питання щодо структури концепту. Окремі вчені зазначають, що концепт нагадує парен – *річ без структури* (М. Алефіренко), тим часом інші – розуміють її по-різному, насамперед, як *логічну* (Н. Рябцева), *складну* (В. Маслова), *стохастичну* (*ймовірну*) (М. Нікітін), *нежорстку* (М. Болдирєв, О. Рудакова).

На сьогодні вже апробовано численні методики для виявлення компонентів/шарів/складників структури концепту, за результатами яких структура визнається необхідною умовою його існування (З. Попова, О. Селіванова, Й. Стернін). Виокремлення структурних компонентів концепту варіюється у представників лінгвокультурологічного і лінгвокогнітивного напрямів. Якщо перші диференціюють *понятійну, образну, значущу* (С. Воркачов) або *фактуальну, образну, ціннісну* (В. Карасик) складові у структурі концепту, то останні розрізняють *інтенціонал* й *імплікаціонал* (М. Нікітін), *предметно-чуттєвий, образно-асоціативний* і *смісловий* шари (В. Ніконова), *фрейм* і *слоти* (L. Barsalou, Ch. Fillmore, A. Markman), *когнітивні моделі* (М. Johnson, G. Lakoff). При цьому провідним аспектом аналізу структури концепту залишається статичний (Ю. Шамаєва, V. Evans), який не завжди дає об’єктивну картину його первісної концептуалізації. Цей фактор зумовлює вивчення структури концепту в діячності.

Теоретичні засади діячності дослідження структури концепту сягають праць представника московської школи концептологів Ю. Степанова, який виокремлює *основний, додатковий шар* і *внутрішню форму* в структурі концепту, наголошуючи, що саме останній компонент є його дописемною історією. Ця концепція була підтримана дослідниками (В. Єфремов, Н. Коч, М. Красавський, В. Манакін, С. Потапчук, Н. Субірка, І. Тищенко), які розглядають етимон як осередок етимологічної пам’яті концепту.

Актуальність дисертаційної роботи зумовлена загальним спрямуванням сучасної лінгвістики на вивчення проблем співвідношення мови й мислення, що набувають оновленої інтерпретації з позицій лінгвоконцептології. Поєднання діячності й синхронічного підходів до вивчення концепту як одиниці мислення загалом та бінарних концептів ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ зокрема сприятиме виявленню спільних закономірностей у формуванні їхньої семантичної структури в англійській та українській мовах, а також змін у зовнішній і внутрішній формах як етимонів, так і лексем-вербалізаторів концептів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за напрямом “Дослідження проблем гуманітарних наук”. Дисертаційна робота є складовою наукової теми кафедри германського та порівняльного мовознавства НПУ імені М. П. Драгоманова “Зіставна семантика та проблеми міжкультурної комунікації” (тему дисертації затверджено вченою радою Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту імені Тараса Шевченка, протокол № 5 від 6 листопада 2007 р., перезатверджено вченою радою НПУ імені М. П. Драгоманова, протокол № 13 від 27 травня 2010 р.).

Метою дисертаційної роботи є виявлення змін у формуванні семантичної структури бінарних концептів ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ в англійській та українській мовах.

Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**:

– визначити теоретико-методологічні засади вивчення бінарних концептів у сучасній лінгвістиці;

– розробити методику зіставлення семантичної структури бінарних концептів ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ в англійській та українській мовах;

– виявити генетичну основу семантичної структури бінарних концептів ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ в неблизькоспоріднених мовах;

– встановити спільні закономірності та відмінності у формуванні первісних ознак семантичної структури бінарних концептів ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ в англійській та українській мовах;

– проаналізувати особливості семантичної структури бінарних концептів ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ в англійській та українській мовах у синхронії;

– простежити зміни у розвитку значень імен-концептів ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ, їхніх лексем-вербалізаторів, паремій та компаративних фразеологізмів у зіставляюваних мовах.

Об'єкт дослідження становлять бінарні концепти ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ в англійській та українській мовах в ономаціологічному й семасіологічному аспектах.

Предметом аналізу є розвиток семантичної структури бінарних концептів ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ в зіставляюваних мовах.

Джерельною базою дисертації є: The Barnhart Dictionary of Etymology (R. Barnhart); A Comprehensive Etymological Dictionary of the English language : у 2 т. (E. Klein); Етимологічний словник української мови: у 7 т. (О. Мельничук); New Oxford Learner's Thesaurus, A Dictionary of Synonyms (D. Lea); English Synonyms (G. Crabb); Словник синонімів української мови: у 2 т. (А. Бурячок); Longman Dictionary of Contemporary English (D. Summers); Random House Webster's College Dictionary (R. Marius); Словник української мови: в 11 т. (І. Білодід); The Concise Dictionary of English Proverbs (J. Simpson, J. Speake); A Dictionary of Similes (F. Wilstach); A Thesaurus of English Traditional Metaphors (P. Wilkinson); Англо-американські прислів'я та приказки (О. Дубенко); Образне слово. Постійні народні

порівняння (І. Гурін); Українські приказки, прислів'я і таке інше (М. Номис); Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток (М. Пазяк); Усі крилаті вислови, прислів'я, загадки (Н. Курганова). Фактичним матеріалом роботи є лексеми-вербалізатори аналізованих концептів (137 од. в англ. мові і 86 од. – в укр.), фразеологізми (158 од. в англ. мові і 105 од. – в укр.).

Методи дослідження. За допомогою *порівняльно-історичного методу* виявлено генетичну основу семантичної структури бінарних концептів ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ в англійській та українській мовах; *зіставно-типологічний метод* дав змогу визначити спільні й відмінні ознаки в семантичному наповненні концепту, механізмах його вербалізації; *семантико-когнітивний метод* (процедура *концептуального аналізу*) і методика *компонентного аналізу* сприяли встановленню семантичних ознак лексем-вербалізаторів бінарних концептів ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ в обох мовах, а також кореляцій між значеннями лексем-вербалізаторів та концептуальними ознаками; методика *дистрибутивного аналізу* застосовувалася для аналізу оточення лексем-вербалізаторів у складі фразеологізмів і паремій англійської та української мов; *процедура кількісних підрахунків* – для зіставлення кількісних параметрів лексем і фразеологічних одиниць, які актуалізуються в семантичній структурі досліджуваних концептів.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що в роботі вперше виявлено: 1) якісну трансформацію семантичної структури бінарних концептів ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ – редукцію первісних ціннісно-понятійних ознак у ціннісні; 2) зміни структурного статусу первісних ознак (переміщення із ядра на периферію); 3) динаміку естетичної оцінки з двочленною бінарною (гарний/потворний) до ширшої шкали: дуже гарний → гарний → привабливий → сексуально привабливий → непривабливий → потворний в англійській мові і дуже гарний → гарний → привабливий → непривабливий → потворний – в українській; 4) генетичну основу семантичної структури бінарних концептів (етноунікальні синкретичні ядерні семантичні ознаки 'good'/ 'світло'; 'fear'/ 'творіння'; спільні ('магія', 'відповідність', 'світло', 'позитивна ознака', 'чуття' 'мистецтво' – для позитивного оператора і 'негативна ознака', 'страх', 'хвороба', 'неприродність', 'чуття' – для негативного) й відмінні ('полон', 'хитрість', 'задоволення' – в англійській мові та 'матеріальне' – в українській; 'чужий', 'огидний', 'знак', 'відсутність задоволення', 'тяжкий' – лише в англійській) концептуальні ознаки навколоядерної зони); 5) етноспецифічні образи-еталони прекрасного і потворного у фразеологічних фондах зіставлюваних мов та різну ієрархію системи цінностей, що протиставляються красі.

Теоретичне значення дисертації пов'язане із поглибленням основних положень зіставної концептології (семантична структура концептів у різних мовах), теорії семіотичних опозицій (бінарні/опозиційні концепти), лінгвоаксіології (семантична структура ціннісно-маркованих концептів), когнітивної семантики (радіальна організація семантичної структури концепту).

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їхнього застосування у викладанні навчальних дисциплін: “Загальне мовознавство”, “Лінгвокраїнознавство”, “Лексикологія англійської мови”, “Сучасна українська літературна мова” (розділ “Лексикологія”), “Історія англійської мови”, “Історія української мови”. Опрацьований фактичний матеріал може бути використаний при укладанні лінгвокраїнознавчих словників-довідників.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації висвітлено в доповідях на *шести* міжнародних наукових конференціях: “Мовно-культурна комунікація в сучасному соціумі” (Київ, 2008), “Рецепція наукової спадщини академіка М. Я. Калиновича в сучасній філології” (Київ, 2009), “Мови і світ: дослідження та викладання” (Кіровоград, 2009), “Діалог мов і культур” (Київ, 2009), “Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість” (Острог, 2010); “Через вивчення мов і культур – до культури миру і стабільності: проблеми і перспективи” (Київ, 2010); на *одній* всеукраїнській науково-практичній конференції: “Концептологія в системі гуманітарних наук” (Полтава, 2010).

Публікації. Проблематику, теоретичні й практичні результати дисертаційного дослідження викладено у восьми публікаціях: у семи статтях, опублікованих у фахових наукових виданнях, затверджених ВАК України, та тезах доповідей однієї наукової конференції.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (225 найменувань, з яких 43 іноземними мовами), довідникових джерел (54 найменування). Повний обсяг дисертації – 197 сторінок, основний зміст викладено на 167 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано мету, визначено завдання, об’єкт, предмет, наукову новизну, методи дослідження, охарактеризовано фактичний матеріал, теоретичне й практичне значення здобутих результатів, указано форми їхньої апробації і структуру роботи.

У **першому розділі** “**Теоретико-методологічні засади вивчення бінарних концептів у сучасній лінгвістиці**” охарактеризовано особливості концептології як домінантного напрямку сучасної лінгвістики, визначено основні тенденції у формуванні терміна “концепт” і суміжних із ним понять, виявлено місце бінарних концептів ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ у концептосфері соціуму, проаналізовано співвідношення понять “структура концепту” і “семантична структура”, розроблено методику діахронно-синхронного зіставлення семантичної структури концептів ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ в англійській та українській мовах.

Онтологічною властивістю концептів є їхня здатність до утворення дихотомічних пар, яка детермінована найдавнішою рисою мислення людини – дуалізмом (О. Снітко), що своєю чергою зумовлює впорядковане розташування ментальних одиниць у концептосфері соціуму за принципами опозиційності й бінарності (А. Белова, В. Руднев).

Теорія опозицій як інваріантна модель пізнання світу реалізується в концептології у варіантах антиконцепт (С. Воркачов, А. Приходько, Ю. Степанов) / антонімічний концепт (Н. Погребна) / опозиційні концепти (О. Пономарьова) / бінарні концепти (Н. Прутка, К. Русіна). Останні терміни перебувають у родо-видових відношеннях, оскільки поняття опозиції є ширшим і включає такі різновиди: 1) бінарні опозиції, або дихотомії, які взаємовиключають одна одну (живий – мертвий); 2) не бінарні, але опозиції, що також взаємовиключають одна одну (терміни спорідненості); 3) бінарні опозиції, які допускають градацію (багатий – бідний); 4) дзеркальні опозиції, що взаємно обмежують один одного (правий – лівий) (М. Ягелло).

Термін “бінарні концепти” (далі – БК) є найбільш коректним, адже відображає генетичну основу одиниць мислення структурувати елементи навколишнього світу за характером їхньої парності/не-парності, різновекторного аксіологічного навантаження, а також протилежності як суттєвої ознаки ментального відображення світу загалом та кожного фрагмента дійсності зокрема.

З-поміж широкого розмаїття БК особливе місце належить *аксіологічно-маркованим естетичним концептам* ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ, що мають міждисциплінарний характер, фундамент якого закладено у філософії й естетиці (де поняття *прекрасного* і *потворного* виокремлено в окремі категорії), у культурології й літературі (де процес концептуалізації уявлень людини про *прекрасне* і *потворне* розглядають в матеріальній і духовній культурі народу).

Вербалізуючись у мові, естетичні концепти розкривають зафіксовані в мовній свідомості етноспільноти прототипні й стереотипні уявлення про прекрасне, потворне, про ідеал / антипод краси, еталони / анти-еталони жіночої вроди тощо (В. Богуславський, Т. Вендіна). Ці уявлення формують **структуру БК** ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ, яка реалізується на двох рівнях: *когнітивному* (включає всю інформацію соціуму, пов’язану з досліджуваними концептами) і *лексико-семантичному* (містить фрагмент інформації про концепти, яка є вербалізованою).

Виокремлення компонентів структури БК ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ пов’язане з вектором дослідження. На вертикалі (за діахронічного підходу) структура концептів включає історичний та актуальний компоненти, тимчасом, як на горизонталі (у синхронії) є поєднанням ціннісно-понятійної, ціннісно-образної і ціннісної складових (рис. 1). Аксіологічний статус БК ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ зумовлює домінування ціннісної складової, яка становить своєрідний симбіоз, схрещення ціннісного компонента з образним і понятійним.

Кожний компонент структури БК ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ утворено із сукупності концептуальних ознак, які висвітлюють різні сторони концепту: історичну (ціннісно-понятійні, тобто первісні ознаки) і сучасну (ціннісно-понятійні, ціннісні, ціннісно-образні). Концептуальні ознаки (далі – КО) складаються із семантичних ознак (далі – СО), перебуваючи із ними у родо-видових відношеннях, і виступають зв’язною ланкою між когнітивною і семантичною структурами концепту.

Процес концептуалізації уявлень про прекрасне і потворне відбувався паралельно на двох рівнях: когнітивному, коли формувалися ціннісно-понятійні ознаки понять *прекрасного* і *потворного*, та лексико-семантичному, коли первісні семантичні ознаки вербалізувалися (закодовані в етимонах, внутрішній формі лексем-вербалізаторів (далі – ЛВ) концептів).

На сучасному етапі *ціннісно-понятійні* ознаки БК ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ експлікуються на когнітивному рівні у філософських, естетичних дефініціях прекрасного і потворного, однак на лексико-семантичному рівні ціннісно-понятійні ознаки десемантизувалися і перейшли в ціннісні, що зафіксовано в семантиці імен БК і прямих номінацій; *ціннісно-образні* ознаки розвивалися поступово в процесі образного осмислення прекрасного і потворного, яке відображено у фразеологічних системах англійської та української мов.

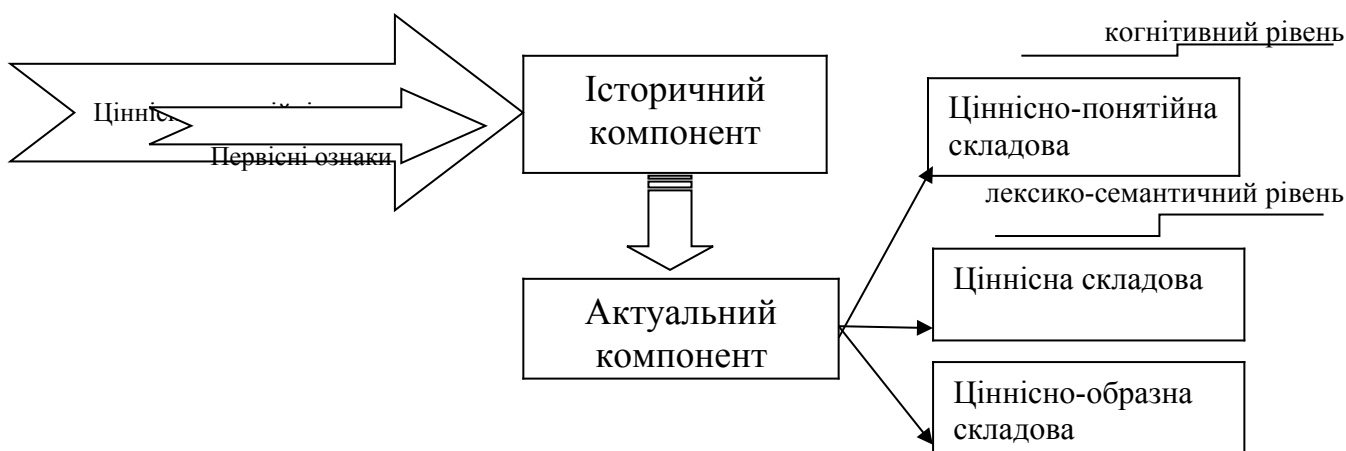

Рис. 1. Структура бінарних концептів ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ

Потенційна властивість концепту до вербалізації на лексико-семантичному рівні є основою формування його **семантичної структури** (С. Воркачов), під якою розуміємо синтезовану, внутрішньо впорядковану модель зчеплення значень ЛВ за радіальним принципом. Радіальна модель (Ю. Апресян) семантичної структури БК ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ побудована в такий спосіб: вихідне значення (значення імені концепту) є центром, від якого йдуть радіуси похідних значень (значення одиниць номінативного поля), при цьому семантика імені концепту виконує функцію семантичного стрижня, не тільки виражаючи ядерні ознаки семантичної структури, а й встановлює семантичний зв'язок з одиницями номінативного поля (рис. 2).

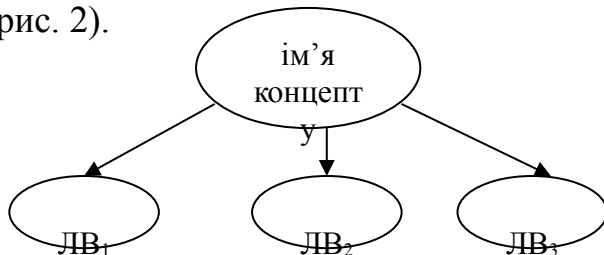

Рис. 2. Радіальна модель семантичної структури БК ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ

Семантичну структуру БК ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ формують *ядерні*

семантичні ознаки (виражені в слові-імені концепту), навколоядерні семантичні ознаки (експлікуються в прямих номінаціях БК), периферійні семантичні ознаки (актуалізуються у фразеологічних одиницях).

Іменами концепту ПРЕКРАСНИЙ у зіставлюваних мовах є ад'єктиви *beautiful* і *прекрасний*, а концепту ПОТВОРНИЙ – *ugly* і *потворний*. БК ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ характеризуються різною номінативною активністю в англійській та українській мовах (табл. 1). Це вказує на їхню етноунікальну навколоядерну семантичну структуру, що інтегрує всі ознаки, відображені в ЛВ концептів.

Таблиця 1

**Номінативна активність бінарних концептів
ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ в англійській та українській мовах**

Beautiful	53	Ugly	82
Прекрасний	68	Потворний	16

Як видно із табл. 1, в англійській мові активнішим є правий член бінарної опозиції (тобто концепт UGLY), а в українській – лівий (концепт ПРЕКРАСНИЙ).

Характерною властивістю як когнітивної, так і семантичної структури концепту є *динаміка* (В. Карасик, Г. Слишкін), тобто здатність видозмінюватися: 1) за рахунок нових ознак, які виникають в результаті поповнення номінативного поля; 2) під час переміщення ознак з ядра на периферію; 3) шляхом фразеологізації. Під *динамікою семантичної структури* БК розуміємо процес розвитку значення від синкретичного етимона до сучасного значення (різниця між первісною і сучасною концептуалізацією).

Для виявлення змін у семантичній структурі БК ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ було розроблено комплексну методику, яка складалася з трьох основних етапів. На *першому етапі* встановлено ім'я концепту та його номінативне поле. На *другому етапі* на основі порівняльно-історичного методу, прийомів зовнішньої і внутрішньої реконструкції визначено первісну семантику ЛВ концептів, а також закономірності у формуванні ядерно-ціннісного компонента структури БК ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ у зіставлюваних мовах. *Наступний етап* передбачав застосування семантико-когнітивного методу, методик компонентного і дистрибутивного аналізу для визначення спільних і відмінних ознак у семантичному наповненні концептів, механізмах їхньої вербалізації і фразеологізації на сучасному етапі розвитку англійської та української мов.

У *другому розділі* “Генетична основа семантичної структури бінарних концептів ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ в англійській та українській мовах” реконструйовано етимони імен-концептів і визначено первісні семантичні та концептуальні ознаки, на основі яких сформовано ядро семантичної структури, а також ЛВ, що утворюють навколоядерну зону семантичної структури.

Генетичною основою семантичної структури БК ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ є первісні семантичні ознаки імен-концептів, що зберігаються в етимоні та внутрішній формі ЛВ. Прийоми внутрішньої і зовнішньої реконструкції ЛВ концептів дали змогу простежити процес формування їхньої аксіологічної маркованості.

Ядро семантичної структури БК розвивалося із різних ознак: ‘добро’ (*beautiful*), ‘світло’ (*прекрасний*), ‘страх’ (*ugly*), ‘творіння’ (*потворний*) (табл. 2). У германській мовній свідомості *beautiful* пов’язується передусім з поняттям добра [BDE, с. 84–85; CEDEL, с. 158], натомість у мовній свідомості слов’ян релевантною виявилася інша ознака – ‘світло’, ‘блиск’. Ця ознака є правомірною і у випадку походження від псл. **kresati*, оскільки в процесі кресання виникає іскра, блиск, і від лит. *karštis* “спека, блиск вогню”, і лтс. *karša* “розпалювати” [ЕСУМ, т. 3, с. 76–77]. Національно-специфічним є той факт, що для номінації *beautiful* ціннісний естетичний компонент сформувався на основі етичного ‘добро’, в українському ж кореляті естетична оцінка розвинулася ще в праслов’янський період із понятійної ознаки ‘світло’. Характерною рисою лексеми *прекрасний* є наявність префікса *pre-*, що має підсилювальне значення [ЕСУМ, т. 4, с. 558].

Ядро семантичної структури концепту UGLY становлять первісні уявлення людей про емоції, що виникають при спогляданні потворного – емоції страху [BDE, с. 1181; CEDEL, с. 1672]. Етимологія українського кореляту пов’язувалася із чимось створеним, ворожінням, чародійством [ЕСУМ, т. 5, с. 533; ЭСРЯ, т. 3, с. 344] (табл. 2). Це означає, що в англійській мові ціннісно-етичний компонент виникає на базі емоцій страху і трансформується у ціннісно-естетичний. У лексемі *потворний* ціннісна маркованість, очевидно, розвинулася на основі сем ‘вигляд’, ‘зовнішність’, ‘чари’, ‘зачаровувати’, адже лексичні одиниці (далі – ЛО) з коренем *твор-* вживаються як з позитивною, так і з негативною конотацією, а префікс *по-* фіксується насамперед у прикметниках, утворених від дієслів зі значеннями: 1) “схильний до дії, що названа дієсловом”, 2) “той, що піддався вказаній дії” [ССМРЯ, с. 132–133].

Етимологічний аналіз лексем навколоядерної зони БК ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ засвідчив, що формування ціннісного компонента у структурі концептів відбувається не спорадично, а послідовно і характеризується як спільними, так і відмінними тенденціями в зіставлюваних мовах (табл. 3).

Спільним для концептів BEAUTIFUL/ПРЕКРАСНИЙ є формування ціннісного компонента на основі шести концептуальних ознак: ‘магія’, ‘відповідність’, ‘світло’, ‘позитивна ознака’, ‘чуття’, ‘мистецтво’. Однак, семантичне наповнення концептуальних ознак відзначається кількісно-якісними розбіжностями, що виявляються як в аспекті змістової неоднорідності, так і у кількості семантичних ознак, які утворюють концептуальну ознаку.

Однією із найактуальніших КО первісної семантичної структури концептів BEAUTIFUL/ПРЕКРАСНИЙ є ознака ‘магія’, що реалізується у 8 ЛВ концепту BEAUTIFUL і в 13 – концепту ПРЕКРАСНИЙ.

Етимологія імен-концептів ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ
в англійській та українській мовах

<i>beautiful</i>	<i>прекрасний</i>
лат. <i>bonus</i> “добрий”, <i>bellus</i> “миловидність”, <i>bellitātem</i> “миловидний”, фр. <i>beauté</i> “миловидність”, англ. <i>beauty</i> , <i>beautiful</i>	псл. <i>*kresati</i> “кресати”, “створювати”, лит. <i>kaĩštis</i> “спека, жара”, лтс. <i>kaĩsa</i> “розпалювати”, псл. <i>krasa</i> “краса, розкіш”, др. <i>красный</i> “прекрасний, красивий”, <i>прекрасный</i> “дуже красивий, відмінний”, укр. <i>прекрасний</i>
<i>ugly</i>	<i>потворний</i>
і-є. <i>*agh-</i> “боятися, бути духовно пригніченим”, дісл. <i>uggr</i> “страх”, <i>uggligr</i> “страшений”, сангл. <i>ugli</i> “страшний, морально огидний”, <i>uglike</i> “страшний, некрасивий”, англ. <i>ugly</i>	і-є. <i>*tuǵer-</i> “хапати, огороджувати”, псл. <i>*tverti</i> , <i>*tvьrti</i> “придавати форму”, <i>*tvorь</i> “творіння”, др. <i>твор</i> “вигляд, зовнішність”, <i>потворити</i> “покращити, влаштувати заново, зачарувати”, <i>потворь</i> “чари”, укр. <i>потворний</i>

Первісна семантична структура бінарних концептів
ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ

концепт	ядерні СО	навколоядерна зона					
		спільні КО	англ.	укр.	відмінні КО	англ.	укр.
BEAUTIFUL	‘добро’ ‘миловидність’	‘магія’	8	13	‘полон’	6	–
		‘позитивна ознака’	6	4	‘хитрість’	2	–
		‘відповідність’	5	15	‘задоволення’	2	–
ПРЕКРАСНИЙ	‘світло’ ‘краса’	‘світло’	4	11	‘матеріальне’	–	6
		‘мистецтво’	4	2			
		‘чуття’	3	3			
UGLY	‘страх’ ‘аморальний’ ‘некрасивий’	‘негативна ознака’	20	2	‘чужий’	12	–
		‘страх’	13	3	‘огидний’	6	–
		‘хвороба’	6	3	‘знак’	4	–
ПОТВОРНИЙ	‘творіння’ ‘вигляд’ ‘чари’	‘неприродність’	5	3	‘відсутність задоволення’	3	–
		‘чуття’	4	1	‘тяжкий’	3	–

КО ‘магія’ представлена СО: англ. ‘чари, ворожіння’ (*beguiling, charming, glamorous*) [BDE, с. 161, 435, 455], ‘чарівниця’ (*bewitching*) [BDE, с. 1240], ‘божество’ (*divine*) [BDE, с. 291], ‘удар як творчий акт’ (*knockout, smashing, striking*) [BDE, с. 568, 1022, 1076] та укр. ‘чудо, диво’ (*пречудесний, пречудовий, пречудовний, розпрочудесний, розчудесний, чудесний, чудовий, чудовний*) [ЕсРЯ, с. 487–488; ІЕССРЯ, т. 2, с. 395], ‘чарувати’ (*чарівний*) [ЕССУМ, т. 4, с. 477],

‘божество кохання, краси’ (*доладний, ладний*) [ЕССУМ, т. 2, с. 330], ‘божество сонця’ (*хороший, прехороший*) [ЕССУМ, т. 4, с. 453]. Відмінності спостерігаються, по-перше, в деталізації ознак: якщо для ЛВ концепту BEAUTIFUL характерна родова первісна СО (‘божество’), то для українського кореляту – видові (‘божество сонця’, ‘кохання’); по-друге, в наявності аломорфних СО: ‘удар як творчий акт’, що розвинулася в результаті метафоричного переосмислення того ефекту, який справляє краса (вражати, спантеличувати) і ‘чудо, диво’ як акцент на незбагненому, загадковому характері краси.

Відмінним у двох лінгвокультурах є розвиток ціннісного компонента концептів BEAUTIFUL/ПРЕКРАСНИЙ з трьох КО в англійській мові (‘полон’, ‘хитрість’, ‘задоволення’) та однієї (‘матеріальне’) – в українській. Якщо для британської лінгвокультури на рівні первісної концептуалізації типовим є сприймання краси як своєрідної приманки, що полонить людину (СО ‘приманка’ (*alluring*) [BDE, с. 25], ‘хапати’ (*arresting, ravishing*) [BDE, с. 52, 889], ‘володіти’ (*prepossessing*) [CEDEL, с. 1222, 1237], ‘тягнути’ (*attractive*) [BDE, с. 63], ‘те, чому не можливо чинити опір’ (*irresistible*) [BDE, с. 916]), то в українській мовній свідомості формування ціннісного компонента відбувається на основі КО ‘матеріальне’, що реалізується у семантичних різновидах ‘майно’ (*божественний*) [ЕСУМ, т. 1, с. 219], ‘данина для князя’ (*гарний, прегарний*) [ЕССУМ, т. 1, с. 476], ‘скарб’ (*хосний*) [ЕССУМ, т. 4, с. 454], ‘хороша частина’ (*щасливий, щасний*) [ЕсРЯ, с. 416].

Спільним у первісній структурі негативного оператора двох мов є формування ціннісного компонента з п’ятьох КО: ‘негативна ознака’, ‘страх’, ‘хвороба’, ‘неприродність’, ‘чуття’. При цьому найбільш різномірною є концептуальна ‘негативна ознака’, що включає єдину ізоморфну СО ‘той, що позбавлений людських якостей’ (англ. *inhuman*; укр. *нелюдяний*) [CEDEL, с. 796; ЕСУМ, т. 3, с. 323]. До відмінних СО відноситься ‘злий’ (*evil, malevolent*) [BDE, с. 349, 625; CEDEL, с. 927], ‘пихатий’ (*surlly*) [BDE, с. 1096], ‘повен вад’ (*vicious*) [CEDEL, с. 1708], ‘нікчемний’ (*despicable*) [CEDEL, с. 433] в англійській мові та ‘той, що відрізняється чимось негативним від інших членів роду’ (*виродливий*) [ЕсРЯ, с. 451] – в українській.

Відмінним в історичному компоненті зіставлюваних мов є розвиток ціннісного компонента з п’яти КО, що зареєстровані в первісній семантиці концепту UGLY (‘чужий’, ‘огидний’, ‘знак’, ‘відсутність задоволення’, ‘тяжкий’). Найбільшою серед аломорфних ознак є КО ‘чужий’, яка об’єднує первісні СО, пов’язані з певними військовими діями, чужим, ворожим простором і асоціюються із загрозою, небезпекою: ‘до зброї’ (*alarming*) [CEDEL, с. 43], ‘ворожий’ (*hostile*) [BDE, с. 493], ‘атака’ (*shocking*) [BDE, с. 998–999], ‘небезпека’ (*perilous*) [CEDEL, с. 1159].

Формування ціннісного компонента структури БК відбувалося в різні часові періоди, що зумовлено динамічним характером семантичної структури, яка поповнюється як новими лексичними одиницями, так і семантичними ознаками. Поява ціннісно-естетичних сем у ЛВ концептів BEAUTIFUL/UGLY відбувалася в

староанглійський (*fair, foul*), середньоанглійський (*fanciable, homely*), ранньоновоанглійській (*handsome, grotesque*) і пізній сучасній англійській (*nice, rotten*) мові. Частина ЛО є питомими (*pretty, frightful*), решта – запозичені з латинської, переважно за посередництва французької (*charming, direful*) або прямо з латинської (*pulchritude, radiant*) та італійської мов (*grotesque*) [BDE].

В українських лексикографічних джерелах час формування ціннісно-естетичних сем у ЛВ концептів ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ практично не фіксується. Водночас більшість лексем (*чудовий, бридкий*) у своїй основі мають праслов'янські форми, частина – з'явилася в давньоруський період (*гарний, хороший*). Серед запозичень зареєстровані лексеми з англійської і німецької (*файний, шпетний, мальовничий, патологічний, відмінний*), французької (*ідеальний*), латинської (*ненормальний*), іранської, через посередництво польської, (*почварний, почварливий*), тюркської (*хосний*) мов [ЕССУМ].

Динаміка семантичної структури БК ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ в українській мові спостерігається у формуванні розгалуженої системи лексико-семантичних варіантів з одного кореня (*чудесний, чудовий, розчудесний, розпрочудесний; хороший, прехороший; почварливий, почварний*).

У третьому розділі “Семантична структура бінарних концептів ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ на сучасному етапі розвитку англійської та української мов” зіставлено наповнення ядерної, навколоядерної і периферійної зон семантичної структури БК ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ на сучасному етапі розвитку англійської і української мов.

Зіставний аналіз ядра семантичної структури концептів BEAUTIFUL/ПРЕКРАСНИЙ у синхронії виявив як спільні, так і відмінні СО. Ізоморфними для двох мов є СО ‘дуже гарний’, ‘довершений’; аломорфними – ‘приємний’ в англійській мові та ‘моральний’, ‘щасливий’ – в українській [CED, с. 67; LDCE, с. 101; NWDTEL, с. 85; RHWCD, с. 121; ВТССУМ, с. 1105].

Ядро концептів BEAUTIFUL/ПРЕКРАСНИЙ на сучасному етапі зберігає первісні ознаки, що актуалізуються у відтінках значень або неосновного значення. У лексемі *прекрасний* первісна СО ‘світло’ вже не є головною, а експлікується у такому відтінку значення, як “дуже ясний, теплий, сонячний”. У лексемі *beautiful* (первісна ознака ‘добрий’) розширення відбулося не тільки для вираження естетичної оцінки, що є сьогодні основним значенням, а й в експлікації загальної найвищої оцінки “*excellent of its kind, wonderful, remarkable*”.

Ядро концептів UGLY/ПОТВОРНИЙ у зіставлюваних мовах містить ізоморфні СО ‘дуже непривабливий’, ‘аморальний’, ‘огидний’ та аломорфні – ‘загрозливий’, ‘ворожий’, що зареєстровані в англійській мові. Ядро концепту UGLY є набагато ширшим і здатним до актуалізації ряду значень та відтінків (‘непривітний’, ‘злий’, ‘похмурий’), які відсутні в українському відповіднику [LDELС, с. 1499; NWDTEL, с. 1069; RHWCD, с. 1444; ВТССУМ, с. 1087]. СО ‘загрозливий’, ‘ворожий’ є результатом модифікації первісної ознаки ‘страх’. В українському кореляті значення “непропорційний, протиприродний” розвинулися із первісної ознаки ‘творити’, отже – ‘той, що погано створений’ (табл. 4).

**Ядерна і навколоядерна організація семантичної структури
бінарних концептів ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ**

концепт	ядерні СО	навколоядерна зона					
		спільні КО	англ. укр.		відмінні КО	англ.	укр.
BEAUTIFUL	‘приємний’	‘естетична’	38	36	‘телеологічна’	–	11
		‘гедоністична’	13	9			
		‘нормативна’	12	33			
	‘дуже гарний’	‘інтелектуальна’	6	3			
ПРЕКРАСНИЙ	‘довершений’	‘етична’	5	22	‘утилітарна’	–	2
		‘емоційна’	4	30			
	‘щасливий’	‘сенсорна’	4	26			
	‘моральний’	‘загальнооцінна’	2	14			
UGLY	‘загрозливий’	‘етична’	65	16	‘сенсорна’	7	–
	‘ворожий’	‘емоційна’	38	10			
		‘гедоністична’	32	2			
	‘дуже непривабливий’	‘нормативна’	28	19			
ПОТВОРНИЙ	‘аморальний’	‘естетична’	13	6	‘інтелектуальна’	1	–
	‘огидний’	‘загальнооцінна’	12	3			

Оскільки навколоядерну зону семантичної структури БК ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ утворює широкий спектр аксіологічно-маркованих семантичних ознак, то в основу їх диференціації покладено класифікацію оцінок Н. Арутюнової.

У семантичній структурі BEAUTIFUL/ПРЕКРАСНИЙ концептуальна ‘естетична ознака’ реалізується у таких СО: англ. ‘attractive’ (*appealing*), ‘інтенсифікатор very + beautiful’ (*pulchritudinous*), ‘sexually attractive’ (*beddable*), ‘good-looking’ (*pretty*); укр. ‘гарний’ (*вродливий*), ‘інтенсифікатор дуже + гарний’ (*божественний*), ‘привабливий’ (*мишний*), що вказують на різний ступінь естетичної ознаки або на певний її аспект. Для українського концепту властивий акцент на вищому ступені вираження краси, за одночасної відсутності такого різновиду семантичної естетичної ознаки, як сексуальна привабливість. Деактуалізація цього аспекту жіночої краси зумовлюється, по-перше, “християнською мораллю, відповідно до якої статеві відношення є гріховними” (М. Шарданова), а по-друге, андроцентричним характером окремих ЛО, що вербалізують концепт BEAUTIFUL. Градація оцінки виникає для точної оцінки фрагмента дійсності.

Крім естетичної ознаки, семантична структура концептів утворена ‘гедоністичними’ (англ. ‘pleasant’ (*delightful*), ‘desirable’ (*alluring*); укр. ‘приємний’ (*солодкий*)); ‘нормативними’ (англ. ‘healthy’ (*bonny*), ‘large’ (*magnificent*); укр. ‘відповідний’ (*пригожий*), ‘надприродний’ (*чудесний*)); ‘інтелектуальними’ (англ. ‘clever’ (*elegant*), ‘intresting’ (*beguiling*); укр. ‘розумний’ (*блискучий*), ‘досвідчений’ (*гарний*)); ‘етичними’ (англ. ‘generous’ (*seemly*), ‘decent’ (*handsome*); укр. ‘добрий’ (*відмінний*), ‘слухняний’ (*хороший*)); ‘емоційними’ (англ. ‘happy’ (*radiant*),

‘surprising’ (*stunning*); ‘щасливий’ (*безхмарний*), ‘радісний’ (*благословенний*); ‘сенсорними’ (англ. ‘bright’ (*radiant*), ‘light’ (*fine*); укр. ‘ясний’ (*погожий*), ‘блискучий’ (*гарний*)), ‘загальнооцінними’ (англ. ‘average’ (*fair*), ‘excellent’ (*fine*); укр. ‘хороший’ (*ідеальний*), ‘відмінний’ (*лепський*)), ‘телеологічними’ (укр. ‘успішний’ (*блискучий*), ‘вигідний’ (*щасний*)), ‘утилітарними’ (укр. ‘корисний’ (*хосний*)) КО.

У семантичній структурі концепту BEAUTIFUL домінантою є ‘естетична ознака’, яка експлікує зовнішню оцінку. При цьому вагому роль відіграє ‘гедоністична ознака’, що вказує на задоволення, і ‘нормативна ознака’, яка демонструє параметричні властивості. В семантичній структурі концепту ПРЕКРАСНИЙ, поряд із ‘естетичною ознакою’, важливе значення мають ‘нормативні’, ‘сенсорні’ й ‘емоційні’ ознаки. Актуалізація зовнішньої оцінки тісно пов’язана з внутрішньою. Така конфігурація семантичної структури концепту в українській мові детермінована наявністю двох схожих, але неідентичних концептів: ПРЕКРАСНИЙ і КРАСИВИЙ, що перебувають в родо-видових відношеннях за змістом і у відношеннях вторинності/первинності за способом творення. На відміну від української мови, ‘етичні’, ‘нормативні’ ознаки англійської мови залишаються переважно імпліцитними, адже для англосаксонського етносу властива “неподільність зовнішнього і внутрішнього” (Ю. Мещерякова).

Навколоядерна семантична структура концептів BEAUTIFUL/ПРЕКРАСНИЙ у синхронії демонструє тісний зв’язок із первісною семантичною структурою, адже концепт зберігає у згорнутій формі ознаки своєї первісної мотивації. Наприклад, ознака ‘магія’, що зумовила первісну мотивацію ЛО в двох мовах, на сьогодні втратила свою актуальність у зв’язку з переходом від міфологічного до наукового мислення. Проте СО англ. ‘insuperable’ (*irresistible*), ‘surprising’ (*stunning*); укр. ‘дивний’ (*чарівний, чудовний, казковий*), ‘чудодійний’ (*чудовний*) і дотепер відображають загадковий, незвичний феномен краси. Тісний зв’язок між СО ‘світло’ і уявленнями про прекрасне спостерігається в діахронії і синхронії. На сучасному етапі ця ознака реалізується як: англ. ‘bright’ (*radiant*), ‘light’ (*fair*); укр. ‘ясний’ (*променистий*), ‘сяючий’ (*блискучий*).

Розвиток естетичної оцінки з етичної зумовлює їх синкретизм і у синхронії, оскільки більшість лексем (англ. *lovely*; укр. *гарний*) поряд із семантичними ознаками позитивної естетичної оцінки містять ознаки, що відображають позитивні внутрішні якості. Формування позитивної естетичної оцінки з КО ‘хитрий’ пояснює наявність у семантичній структурі концепту BEAUTIFUL СО ‘deceitful’ (*foxy*). Натомість в українському кореляті первісна КО ‘матеріальне’ у структурі концепту на сучасному етапі розгалужується на ‘багатий’ (*благословенний*), ‘вигідний’ (*щасливий, щасний*), ‘корисний’ (*хороший, хосний*) і зумовлює два аломорфні види оцінки: телеологічну й утилітарну.

У семантичній структурі концептів UGLY/ПОТВОРНИЙ концептуальна ‘естетична ознака’ реалізується в СО англ. ‘unattractive’ (*unprepossessing*), ‘ugly’ (*hideous*); укр. ‘потворний’ (*бридкий*), ‘непривабливий’ (*страшний*).

Крім естетичної ознаки, семантична структура концептів утворена ‘етичними’ (англ. ‘angry’ (*vile*), ‘rude’ (*obnoxious*); укр. ‘аморальний’ (*препоганий*), ‘ганебний’ (*нелюдський*)); ‘емоційними’ (англ. ‘unhappy’ (*grim*), ‘frightening’ (*allarming*)); ‘страшний’ (*жахливий*), ‘сумний’ (*препоганий*)); ‘гедоністичними’ (англ. ‘unpleasant’ (*hateful*), ‘not desirable’ (*unattractive*); укр. ‘неприємний’ (*відразливий*)); ‘нормативними’ (англ. ‘ill’ (*rotten*), ‘unusual’ (*misshapen*); укр. ‘хворий’ (*нездоровий*), ‘той, що не відповідає нормі’ (*патологічний*)); ‘загальнооцінними’ (англ. ‘bad’ (*direful*), ‘average’ (*mean*); укр. ‘поганий’ (*бридкий*)); ‘сенсорними’ (англ. ‘dark’ (*sullen*), ‘acid’ (*sour*)); ‘інтелектуальними’ (англ. ‘barbarous’ (*savage*)) КО. На першому місці в навколоядерній зоні UGLY/ПОТВОРНИЙ знаходяться етичні ознаки, що вказують на високий синкретизм значення негативного оператора, що передусім спрямований на оцінку внутрішніх властивостей об’єкта. Власне негативна естетична ознака в семантичній структурі номінативного поля концепту UGLY поступається нормативній та гедоністичній ознаці, в концепті ПОТВОРНИЙ – нормативній, етичній та емоційній. Диференціація негативної естетичної ознаки є однаковою у двох мовах.

Семантична структура концептів UGLY/ПОТВОРНИЙ у процесі розвитку зберегла первісні семантичні ознаки. Так, первісна КО ‘страх’, яка була однією із домінантних в англійській мові, вплинула на актуалізацію СО ‘threatening’ (*dangerous, dark, menacing, minacious*), ‘dangerous’ (*perilous, savage*), ‘frightening’ (*allarming, awful*) у семантичній структурі концепту UGLY у синхронії. В українському кореляті ця ознака є менш актуальною як на рівні первісної концептуалізації, так і на сучасному етапі. Вона реалізується у СО ‘страшний’ (*жахливий*) і ‘небезпечний’ (*страхливий*).

Периферію семантичної структури БК ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ становлять ціннісно-образні ознаки, які відображенні в пареміях і компаративних фразеологічних одиницях (далі – КФО) (табл. 5).

Пареміосфера БК характеризується п’ятьма спільними і трьома відмінними КО. Однак, кількісно-якісне семантичне наповнення КО варіюється. Найбільш різноманітною є КО ‘другорядність краси’, що реалізується в семантичних різновидах, які передбачають альтернативу красі: ‘краса – репутація’ (*Good fame is better than a good face*), ‘краса – добродієність’ (*Beauty without grace is violet without smell; Beauty without grace is like a hook without bait*), ‘краса – чеснота’ (*Beauty without virtue is a rose without fragrance*) в англійській мові; ‘краса – розум’ (*Не краса красить, а розум; На красуню любо дивитися, а з розумною жити добре*), ‘краса – характер’ (*Поганий на вроду, та гарний на вдачу*), ‘краса – щастя’ (*Не родись багатий і вродливий, а родись при долі та щасливий*), ‘краса – корисність’ (*Не дивися на вроду, лише на пригоду*) в українській.

Етноспецифічними ознаками, властивими українській пареміосфері, є емоційність, іронічність, гумористична конотація, особливо для експлікації концепту ПОТВОРНИЙ: укр. *Не pomoже ні мило, ні вода, коли така врода; Така гарна пика, що як виглянула із вікна, то три дні собаки гавкали.*

**Периферійна організація семантичної структури
бінарних концептів ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ**

Паремії			КФО					
КО концептів ПРЕКРАСНИЙ/ ПОТВОРНИЙ	англ.	укр.	КО концепту ПРЕКРАСНИЙ		КО концепту ПОТВОРНИЙ		англ.	укр.
			англ.	укр.	англ.	укр.		
‘оманливість краси’	6	1	‘флора’	17	17	‘фауна’	10	13
			‘час’	10	2			
‘непрактичність краси’	5	7	‘предмети’	7	4	‘предмети’	4	4
			‘астрономія’	7	4			
‘швидкоплинність краси’	5	1	‘природа’	6	3	‘міфологія’	3	3
			‘світло’	5	1			
‘другорядність краси’	4	6	‘фауна’	4	4	‘вади’	2	1
			‘людина’	4	3			
‘самодостатність краси’	3	2	‘гастрономія’	4	1	‘людина’	1	1
			‘матеріал’	3	6			
‘краса як суб’єктивність’	3	–	‘стихії’	2	3	‘смерть’	3	–
			‘міфологія’	18	–			
‘краса як запорука’	2	–	‘географія’	6	–	‘соматизми’	2	–
			‘мрія’	3	–			
‘потворність як засторога’	–	2	‘грошові знаки’	2	–	–	–	–
			‘споруди’	2	–			

Концептуальні ознаки, заcodedані у КФО, відображають стереотипні уявлення носіїв зіставлених мов про еталони і анти-еталони прекрасного і потворного. Семантичне наповнення концептуальних ознак теж відзначається кількісно-якісними розбіжностями. Зокрема, така традиційна для багатьох ментальностей КО для експлікації позитивної естетичної оцінки, як ‘флора’, містить поряд зі спільними СО ‘квітки’ (англ. *pretty as May flower, fair as the flowers themselves*; укр. *гарна, як квітка в лузі, красна, як чічка в городі*), ‘троянди’, ‘рожі’ (англ. *fair as a wild rose*; укр. *гарна, наче рожа*), низку відмінних СО, як-от: ‘лілія’ (*beauteous she looks as a water-lily, fair as winter lilies*), ‘верба’ (*beautiful as the vernal willow*) в англійській мові та ‘мак’ (*гарна дівка, як маківка, красна, як маків цвіт*), ‘калина’ (*гарна дівчина, як у лузі калина*), ‘ягоди’ (*гарна, як ягідка*), ‘печеричка’ (*гарний, як печеричка*) – в українській.

Відмінні КО зареєстровані лише в структурі концептів BEAUTIFUL ‘міфологія’ (*fair as Aurora, beautiful as the face of a young Greek god*), ‘географічні об’єкти’ (*fair as the forest, fine as bronze floss*), ‘грошові знаки’ (*fine as fivepence, nice as ninepence*), ‘мрія’ (*beautiful as childhood’s dream, fair as a sculptor’s marble dream*), ‘споруди’ (*beautiful as a fairy palace, fine as a silver dollar saloon*) і UGLY ‘смерть’ (*handsome as the last year’s corpse, ugly as death*) ‘соматизми’ (*ugly as horse’s-head, fine as frog’s hair*).

Загальні результати дослідження дозволяють зробити такі **висновки**:

Теоретико-методологічна концепція дисертаційного дослідження базується на таких положеннях: 1) *бінарні концепти* відображають онтологічну властивість структурувати елементи навколишнього світу за характером їхньої парності/непарності, різновекторного аксіологічного навантаження, а також протилежності як суттєвої ознаки ментального відображення світу загалом та кожного окремого фрагмента дійсності зокрема; 2) семантична структура БК ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ – це синтезоване, внутрішньовпорядковане поєднання значень мовних одиниць за радіальним принципом (коли вихідне значення (ім'я концепту) є центром, від якого йдуть радіуси похідних значень (одиниці номінативного поля); 3) семантичну структуру БК ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ формують ядерні (виражені в слові-імені концепту), навколоядерні (експлікуються в прямих номінаціях) та периферійні (актуалізуються у фразеологічних одиницях) семантичні ознаки; 5) семантична структура БК ПРЕКРАСНИЙ/ ПОТВОРНИЙ є динамічною, адже демонструє процес розвитку значення від синкретичного етимона до сучасного значення (різниця між первісною і сучасною концептуалізацією).

Запропонована методика зіставлення концептів в англійській та українській мовах підтвердила свою ефективність передусім у визначенні семантичного наповнення базових структурних компонентів БК ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ.

Генетичною основою семантичної структури БК ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ є етимологічні свідчення, що відображають особливості первісної концептуалізації уявлень про прекрасне і потворне у носіїв обох мов. Первісні ознаки, закодзовані в етимонах, внутрішній формі ЛВ концептів, зберігаються в семантиці концептів у згорнутій формі та актуалізуються на сучасному етапі як окремі значення або його відтінки у ЛВ, фразеологізмах, пареміях, в образах-еталонах прекрасного і потворного.

У формуванні ціннісного компонента структури БК простежуються як спільні, так і відмінні тенденції у зіставляваних мовах. Встановлено, що ядро семантичної структури БК є етноунікальним з відмінними первісними СО 'добро'/'світло' (BEAUTIFUL/ПРЕКРАСНИЙ), 'страх'/'творіння' (UGLY/ПОТВОРНИЙ), тимчасом, як навколоядерна зона представлена як ізоморфними КО 'магія', 'відповідність', 'світло', 'позитивна ознака', 'чуття', 'мистецтво' (BEAUTIFUL/ПРЕКРАСНИЙ), 'негативна ознака', 'страх', 'хвороба', 'неприродність', 'чуття' (UGLY/ПОТВОРНИЙ), так і аломорфними: 3 КО 'полон', 'хитрість', 'задоволення' для концепту BEAUTIFUL і 1 – 'матеріальне' для українського кореляту. В семантиці ж негативного оператора зареєстровано 5 відмінних КО 'чужий', 'огидний', 'знак', 'відсутність задоволення', 'тяжкий', характерних лише для концепту UGLY.

Семантична структура ядерної і навколоядерної зон БК ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ на сучасному етапі представлена широким спектром аксіологічно-маркованих семантичних ознак, з яких утворюються КО, що відображають різні види оцінок: 'естетичну', 'гедоністичну', 'нормативну', 'інтелектуальну',

‘етичну’, ‘емоційну’, ‘сенсорну’, ‘телеологічну’, ‘загальнооцінну’, ‘утилітарну’. Однак, навіть спільні КО варіюються у зіставлюваних мовах в аспекті їх семантичного членування і семантичної неоднорідності, кількості СО, що входять до складу КО, а також у принципах структурування самих СО.

Периферійна зона семантичної структури є культурно-детермінованою, оскільки відображає акумульовані протягом багатьох віків уявлення носіїв англійської та української мов про прекрасне і потворне. Незважаючи на спільність концептуальних ознак, закодованих в пареміях (‘оманливість краси’, ‘непрактичність краси’, ‘швидкоплинність краси’) і КФО (‘флора’, ‘фауна’, ‘астрономія’, ‘природа’ тощо), їхнє внутрішнє кількісно-якісне семантичне наповнення є національно-маркованим, що зумовлено різною ієрархією системи цінностей, що протиставляються красі, та вибором етноспецифічних образів-еталонів прекрасного і потворного в зіставлюваних мовах: ‘добродітність’, ‘незаплямована репутація’ – в англійській мові та ‘розум’, ‘характер’, ‘користь’, ‘щастя’ – в українській.

З-поміж основних змін у семантичній структурі БК ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ виявлено: редукцію первісних ціннісно-понятійних ознак у ціннісні, і, як результат, домінування ціннісної складової у структурі концептів і її синкретизм із понятійною і образною – на сучасному етапі; трансформацію структурного статусу первісних ознак (переміщення з ядра на периферію); радіально-ланцюжковий механізм зчеплення значень у семантичній структурі концепту в діяchronії та радіальний – у синхронії; динаміку естетичної оцінки з двочленної (гарний – потворний) до ширшої шкали: дуже гарний → гарний → привабливий → непривабливий → потворний. Аломорфним є існування такого різновиду естетичної ознаки, як сексуальна привабливість у структурі концепту BEAUTIFUL.

Перспективами подальших досліджень є аналіз семантичної структури бінарних концептів ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ в різномовних художніх дискурсах.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Семегин Т. С. Категорії-концепти ПРЕКРАСНЕ/ПОТВОРНЕ у різних сферах гуманітарного знання / Т. С. Семегин // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики : зб. наук. пр. – К. : Логос, 2008. – Вип. 14. – С. 461-469.

2. Семегин Т. С. Синонімічні засоби мови і вербалізація концептів / Т. С. Семегин // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова : зб. наук. праць. – Серія “Сучасні тенденції розвитку мов”. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 3. – С. 252-256.

3. Семегин Т. С. Семантизація концептів ПРЕКРАСНЕ/ПОТВОРНЕ в англійських та українських паремійних одиницях / Т. С. Семегин // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2009. – Вип. 26. – Ч. 3. – С. 93-97.

4. Семегин Т. С. Структура концептів ПРЕКРАСНЕ/ПОТВОРНЕ в англійській та українській мовах : понятійна складова (на основі аналізу лексикографічних джерел) / Т. С. Семегин // Наукові записки. – Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – Вип. 81 (4). – С. 23-27.

5. Семегин Т. С. Зіставна концептологія : сучасний стан і перспективи / Т. С. Семегин // Studia Linguistica : зб. наук. праць. – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2009. – Вип. 2. – С. 336-342.

6. Семегин Т. С. Еволюція терміна “концепт” у науковій парадигмі / Т. С. Семегин // Наукові записки. Серія “Філологічна” : зб. наук. праць. – Острог : Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2010. – Вип. 16. – С. 266-270.

7. Семегин Т. С. Аксиологічні концепти в концептосфері соціуму / Т. С. Семегин // Концептологія в системі гуманітарних наук : тези доп. – Полтава : ПНПУ, 2010. – С. 43-47.

8. Семегин Т. С. Реконструкція слів-імен концептів ПРЕКРАСНЕ/ПОТВОРНЕ в англійській та українській мовах / Т. С. Семегин // Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії : зб. наук. праць. – Рівне : РДГУ, 2010. – Вип. 18. – С. 224-228.

АНОТАЦІЇ

Семегин Т. С. Динаміка семантичної структури бінарних концептів ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ в англійській та українській мовах. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2011.

У дисертаційному дослідженні запропоновано новий підхід до порівняльно-історичного вивчення семантичної структури бінарних концептів ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ в англійській та українській мовах; розроблено методику зіставлення семантичної структури бінарних концептів ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ в англійській та українській мовах; встановлено спільні закономірності й відмінності у формуванні первісних семантичних і концептуальних ознак у структурі бінарних концептів ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ в обох мовах; проаналізовано змістове наповнення ядерної, навколоядерної і периферійної зон семантичної структури бінарних концептів ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ у синхронії; виявлено зміни у розвитку значень імен-концептів ПРЕКРАСНИЙ/ПОТВОРНИЙ, їхніх лексем-вербалізаторів, паремій та компаративних фразеологізмів у зіставляваних мовах: від радіально-ланцюжкового механізму зчеплення значень у семантичній структурі концепту – до радіального.

Ключові слова: бінарні концепти, семантична структура концепту, динаміка, концептуальна ознака, семантична ознака, лексеми-вербалізатори.

Семегин Т. С. Динамика семантической структуры бинарных концептов ПРЕКРАСНЫЙ/БЕЗОБРАЗНЫЙ в английском и украинском языках. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.17 – сравнительно-историческое и типологическое языкознание. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2011.

Диссертация посвящена исследованию одной из ключевых проблем современной лингвистики – концепта.

В работе предложен новый подход к сравнительно-историческому изучению семантической структуры концепта, проанализировано соотношение понятий “структура концепта” и “семантическая структура”, разработана методика сопоставления семантической структуры бинарных концептов ПРЕКРАСНЫЙ/БЕЗОБРАЗНЫЙ в английском и украинском языках, установлены общие закономерности и различия в формировании первичных семантических и концептуальных признаков в структуре бинарных концептов ПРЕКРАСНЫЙ/БЕЗОБРАЗНЫЙ, выявлены изменения в развитии значений имен-концептов ПРЕКРАСНЫЙ/БЕЗОБРАЗНЫЙ, их лексем-вербализаторов, паремий и компаративных фразеологизмов в сопоставляемых языках: от радиально-цепного механизма сцепления значений в семантической структуре концепта – до радиального.

Бинарные концепты отражают онтологическое свойство единиц мышления структурировать элементы окружающего мира по характеру их четности / нечетности, разновекторной аксиологической нагрузки, а также противоположности как существенного признака ментального отражения мира в целом и каждого отдельного фрагмента действительности в частности. Семантическая структура бинарных концептов ПРЕКРАСНЫЙ/БЕЗОБРАЗНЫЙ это синтезированное, внутреннеупорядоченное по радиальному принципу значение языковых единиц, которые их вербализируют.

Определяющим признаком структуры концепта является ее динамика, т.е. способность видоизменяться, вбирая в себя новые концептуальные признаки, возникающие в процессе пополнения номинативных полей лексемами; перемещая концептуальные признаки по мере их актуализации с ядра на периферию; детализируя существующие признаки. Сопоставление первоначальной семантической структуры концепта и семантического наполнения на современном этапе позволяет проследить динамику изменения семантической структуры концепта.

Разработанная методика сопоставления семантической структуры бинарных концептов ПРЕКРАСНЫЙ/БЕЗОБРАЗНЫЙ подтвердила свою эффективность при выделении компонентов структуры, которые детерминируются вектором исследования. На горизонтали (при синхроническом подходе) структура бинарных концептов ПРЕКРАСНЫЙ/БЕЗОБРАЗНЫЙ представлена в разрезе ценностно-понятийной, ценностно-образной и ценностной составляющих, на вертикали

(в диахронно-синхроническом измерении) – исторического и актуального компонентов.

В работе установлены общие закономерности и отличительные тенденции в формировании ядерно-ценностного компонента семантической структуры в диахроническом аспекте, проанализировано генетическую основу семантической структуры концептов ПРЕКРАСНЫЙ/БЕЗОБРАЗНЫЙ в английском и украинском языках (этимон, внутренняя форма, мотивирующий признак), отражающую особенности первоначальной концептуализации представлений о прекрасном/безобразном в двух лингвокультурах и позволяющую реконструировать возникновения ментальных единиц в сознании носителей языка.

Сопоставлено семантическое наполнение ядерной, околоядерной и периферийной части семантической структуры бинарных концептов ПРЕКРАСНЫЙ/БЕЗОБРАЗНЫЙ на современном этапе развития двух языков.

Среди основных изменений в семантической структуре бинарных концептов ПРЕКРАСНЫЙ/БЕЗОБРАЗНЫЙ обнаружено редукцию первобытных ценностно-понятийных признаков, их трансформация в ценностные, и, как результат, доминирование ценностной составляющей в структуре концептов и ее взаимосвязь с понятийной и образной на современном этапе.

Ключевые слова: бинарные концепты, семантическая структура концепта, динамика, концептуальный признак, семантический признак, лексемы-вербализаторы.

Semegyn T. S. Semantic structure dynamics of binary concepts BEAUTIFUL/UGLY in English and Ukrainian. – Manuscript.

Thesis for a candidate degree in Philology in speciality 10.02.17 – Comparative, Historical and Typological Linguistics. – M. P. Dragomanov National Teacher Training University, Kyiv, 2011.

The thesis suggests a new approach to comparative and historical study of semantic structure of binary concepts BEAUTIFUL/UGLY in English and Ukrainian, introduces methodology for contrasting the semantic structure of binary concepts BEAUTIFUL/UGLY in both languages, identifies common and different tendencies in formation of primitive semantic and conceptual features of semantic structure of binary concepts BEAUTIFUL/UGLY in contrasted languages, compares the semantic content of nuclear, around-nuclear, and peripheral part of semantic structure of binary concepts BEAUTIFUL/UGLY in synchronic aspect, reveals changes in the development of meaning of concept names BEAUTIFUL/UGLY, their lexemes-verbalizers, proverbs and comparative phraseological units in English and Ukrainian: from the radial-chain mechanism for coupling of meaning in the semantic structure of the concept – to the radial.

Key words: binary concepts, semantic structure of the concept, dynamics, conceptual feature, semantic feature, lexemes-verbalizers.

Підписано до друку 01.03.2011 р. Формат 60х90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. 14.

«Видавництво “Науковий світ”»[®]
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Боженка, 17, оф. 414.
200-87-13, 200-87-15, 050-525-88-77